

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ КУЛЬТУР ЕПОХ
БРОНЗИ І РАННЬОГО ЗАЛІЗА НА
ТЕРИТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА
СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

*Збірка наукових праць на пошану
Лариси Іванівни Крушельницької*

УДК 903(4)“637/638”

ББК Т4(4)263/273

Взаємозв'язки культур епох бронзи і раннього заліза на території Центральної та Східної Європи (Збірка наукових праць на пошану Л. І. Крушельницької). - К.-Л., 2009. - 236 с.

Відповідальний редактор:
д.і.н. Отрощенко В. В.

Рецензенти:

к.і.н. Гершкович Я. П.

к.і.н. Лисенко С. Д.

Затверджено до друку Вченою радою
Інституту археології НАН України

ISBN 978-966-02-5527-2

© Інститут археології НАН України, 2009

© Інститут українознавства

ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009

© Автори статей, 2009

ЗМІСТ

ЛАРИСА КРУШЕЛЬНИЦЬКА : ШТРИХИ ДО НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ (до 80-річчя з дня народження).....	5
ДРУКОВАНІ ПРАЦІ Л. І. КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ З АРХЕОЛОГІЇ.....	10
В. В. Отрощенко ЄВРАЗІЙСЬКИЙ СТЕПОВИЙ “МІСТ” ЗА ДОБИ БРОНЗИ (III—II ТИС. ДО ХР.).....	17
Й. Кобаль ЗАКАРПАТТЯ В ЕПОХУ БРОНЗИ (короткий огляд культур).....	21
T. Bader EINE SIEDLUNG DER TISZAPOLGÁR-KULTUR IN NORDWEST- SIEBENBÜRGEN — HOMORODU DE SUS, BEZ. SATU MARE, ROMÂNIA.....	35
Д. Павлів, В. Петегірч ПРАІСТОРИЧНА ПАСТУША БУДІВЛЯ (“СТАЯ”) З ДОБРОСТАН.....	60
В. І. Клочко ТОРГОВЕЛЬНИЙ ШЛЯХ БУГ-БОГ.....	72
С. Д. Лисенко ГРИВНА ТИПУ «СЕНЯВА» З ОКОЛИЦЬ ОЛЕСЬКА.....	83
С. Пивоваров, М. Ільків НОВІ ЗНАХІДКИ СКАРБІВ ЕПОХИ БРОНЗИ – РАНЬОГО ЗАЛІЗА НА ТЕРИТОРІЇ БУКОВИНИ.....	89
Т. Гошко, В. Манічев, В. Приймаченко, І. Бондаренко ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛЬОРОВОГО МЕТАЛУ ДОБИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ З ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ ЛІСОСТЕПОВОЇ УКРАЇНИ.....	99
М. С. Бандрівський, Т. Ю. Гошко МЕТАЛ З ҐРУНТОВОГО МОГИЛЬНИКА ВИСОЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ БІЛЯ С. ПЕТРИКІВ НА ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ (ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ПЛАТО).....	119

В. Олійник, М. Стефанович БРОНЗОВИЙ МЕЧ РАННЬОГАЛЬШТАТСЬКОГО ПЕРІОДУ ЗІ СИНЬКОВА НА ПРИДНІСТРОВСЬКОМУ ПОДІЛЛІ.....	129
Я. П. Гершкович, С. М. Разумов «АНОМАЛЬНИЙ» КОМПЛЕКС ЗАКЛЮЧНОГО ПЕРІОДУ ПІЗНЬОГО БРОНЗОВОГО ВІКУ З ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я.....	132
S. Czopek KILKA UWAG O NIEKTÓRYCH ZABYTKACH KULTURY WYSOCKIEJ.....	140
Н. А. Гаврилюк ПРО ЧАС ПОЯВИ ФРАКІЙЦІВ У НИЖНЬОМУ ПОДНІПРОВ'І.....	148
E. Miroššayová PRÍSPEVOK K INTERPRETÁCII KRUHOVEJ STAVBY Z BUDKOVIEC.....	166
M. Bandrivs'kyi, G. Madden, A. Nikitin WEDLOCK FIDELITY IN ANCIENT TIMES: ARCHAEOLOGIST'S VIEW.....	174
B. Gediga ŚLĄSK — REGIONALNA PROWINCJA KULTURY HALSZTACKIEJ.....	177
М. Бандрівський, М. Ягодинська МЕТАЛЕВА СОКИРА З КРУТИЛОВА БІЛЯ ГУСЯТИНА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ І ПРОБЛЕМА ЇЇ ІНТЕРПРИТАЦІЇ.....	198
М. Бандрівський НОВИЙ РИТУАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ ЧАСІВ СКІФСЬКОЇ АРХАЇКИ ЗІ ШВАЙКІВЕЦЬ БІЛЯ ЧОРТКОВА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (попереднє повідомлення).....	202

ЛАРИСА КРУШЕЛЬНИЦЬКА : ШТРИХИ ДО НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ (до 80-річчя з дня народження)

Мало який дослідник найдавнішої минувшини західноукраїнських земель зробив так багато для пізнання найдавнішої історії краю як наша ювілянтка. Порівнюючи той стан археологічних досліджень пам'яток епохи бронзи — раннього заліза який застала Л. Крушельницька на початку своєї наукової діяльності (кінець 1940-х — початок 1950-х років) з тим, що маємо в цій галузі нині — не може не вражати. Мати стільки енергії, стільки працьовитості і, разом з тим, залишатися ефектною у всіх відношеннях (працюючи щороку на розкопках в полі) — може далеко не кожна жінка. Для цього треба спромогтися вповні зреалізувати те вміння, яке Творець закладає кожному з нас при народженні.

Народилася Л. Крушельницька 5 квітня 1928 р. у м. Стрий Львівської області в мистецькій родині. Батько — Іван Крушельницький — поет, графік, мистецтвознавець. Мати — Галина Левицька — піаністка, професор Львівської консерваторії. У 1934 р. тоді ще маленькою Лариса з родиною батька переїхала до Харкова. Після розстрілів і знищення родини Крушельницьких у 1934—1937 рр. їй вдалося повернутися до Львова.

У 1943 р. Лариса Крушельницька була змушена з мамою виїхати з окупованого Львова до Відня, а потім до Штутгарта, і влаштуватися (як студент-гість) на навчання театального мистецтва в художню Академію. Вилучена, як українка, з навчання в Академії, працює як «остарбайтер» на алюмінієвому заводі в м. Зінген. Переживши в дуже важких умовах роки війни і окупації Лариса Крушельницька повернулася наприкінці 1945 р. до Львова, де знайшла працю художника-реставратора в Музеї українського мистецтва. Після народження дочки Тетяни у 1947 р. Лариса Крушельницька переходить на посаду художника-реставратора у відділ археології Львівського філіалу Академії наук УРСР. Освіту історика здобула заочно у Львівському університеті у 1960 р. З цього часу працює у відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер — Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) на посадах: спочатку молодшого, з 1974 р. —

старшого, з 1991 р. — провідного наукового співробітника. З 1991 р. Л. Крушельницька займає посаду директора Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

Наукові зацікавлення дослідниці стосуються культур епохи бронзи — раннього заліза Східної і Центральної Європи, чому присвячені її кандидатська (1973) і докторська (1991) дисертації. Л. Крушельницька є автором понад 120 наукових археологічних публікацій, у тому числі 9 монографій (автор і співавтор). Має також значний доробок на публіцистичній ниві.

Свої перші праці Л. Крушельницька публікує на початку 60-х років у тоді щойно заснованому збірнику «Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині». Так, у четвертому томі МДАПВ вийшла перша праця Л. Крушельницької, присвячена результатам розвідкових досліджень у басейні р. Гнила Липа на території, відведений для будівництва Бурштинської (Новозахідної) ДРЕС¹. У 1961—1962 р. Л. Крушельницька провела розкопки однієї з найбагатших пам'яток Верхнього Подністров'я — біля с. Бовшів Галицького р-ну, де відкрила понад 1000 лг площі, на якій було простежено 12 різночасових горизонтів із залишками 52 споруд. Особливо цінною пам'яткою на багатошаровому поселенні в Бовшеві виявилось кельтське житло². До цієї знахідки навіть сама ймовірність перебування кельтів у Верхньому Подністров'ї ставилася під сумнів. Високо оцінив це відкриття Л. Крушельницької видатний кельтолог Ян Філіп — учень всесвітньо знаного вченого-славіста Л. Нідерле. Ніби передбачаючи дальший науковий поступ дослідниці, Я. Філіп вже тоді включив у свою «Енциклопедію археології Європи» коротку інформацію про Л. Крушельницьку та її наукові здобутки³.

В тому ж 1962 р. Л. Крушельницька в числі інших працівників відділу археології ІСН АН УРСР майже повністю дослідила щойно виявлений могильник висоцької культури в м. Золочів, на якому розчищено 94 поховання⁴. Золочівський могильник до сьогоднішнього дня залишається одним із найповніше розкопаних.

Л. Крушельницька (в центрі) зі співробітниками Львівської Національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України

Із середини 60-х років чим раз більшу увагу Л. Крушельницької привертає проблематика культур ранньоскіфського часу на західній Україні. Фактично, дослідниця застала тут неторкану в науковому плані цілину, оскільки про пам'ятки VII—V ст. до н. е. на цих землях майже нічого не було відомо. Для в'яснення ситуації Л. Крушельницька протягом 1964—1966 рр. провела розкопки в с. Черепин Пустомитівського р-ну, де на площі понад 3000 лг відкрила чотири наземні споруди, п'ять напівземлянок, понад 80 господарських ям. У 1965—1967 рр. у с. Лагодів Перемишлянського р-ну дослідниця розкопала ще одне поселення ранньоскіфського часу та синхронний йому могильник, який включав 15 поховань па кам'яних площадках. На підставі цих та інших розкопок (у Звенигороді, Гологорах, Крушельниці та ін.) Л. Крушельницька виділила черепинсько-лагодівську групу пам'яток ранньоскіфського часу, що сформувалася на місцевій пізньовисоцькій підоснові під значним впливом (в тому числі етнічним, про що свідчить могильник у Лагодіві) населення із ареалу західноподільської групи Середнього Придністров'я⁵.

Увагу дослідниці привертають також периферійні території поширення висоцької культури. Так, проведені Л. Крушельницькою на Західній Волині розкопки, дали підстави виділити у верхів'ях річок Західного Бугу і Стиру лежницьку групу пам'яток ранньоскіфського часу (VIII—VI ст. до н. е.), які підмінюють тут пізні пам'ятки ульвівської групи культури урнових полів Центральної Європи. Особлива увага приділяється суміжним районам Волині — південному Полісся, де на підставі розкопаних матеріалів⁶ виділено могилянську групу пам'яток як локальний варіант ранньоскіфської культури Українського Лісостепу⁷. Нині практично жодна наукова і популярна робота про археологічні дослідження західноукраїнських земель не обходиться без посилань на пам'ятки згаданих груп.

Впродовж всього часу Л. Крушельницька цікавиться проблематикою висоцької культури, в носіях якої багато дослідників минулого і сьогодення вбачають геродотових неврів. Окрім обстеження відомих з літератури висоцьких пам'яток, дослідниця відкриває і розкопує нові. Так, біля с. Конюшків Бродівського р-ну у 1970 р. вона до-

слідила поселення і синхронний йому могильник, на якому виявила сім поховань. Слід зауважити, що після В. Канівця в повоєнний час ніхто висоцькою культурою фактично не займався. Мабуть тому майже невідомими науці продовжували залишатися висоцькі поселення, оскільки основна увага усіх, без винятку, попередніх дослідників була сконцентрована лише на могильниках. Тому особливо цінними є матеріали, що вперше здобути Л. Крушельницькою на цілому ряді розкопаних нею поселень, таких як Гончарівка, Бужок, Ясенів, Вербівчик, Попівці, Кам'янка-Бузька, Терновиця, Шкло та ін. Дуже цікавий могильник висоцької культури, на якому поховані були вкладені у спеціально споруджені кам'яні гробниці, дослідила Л. Крушельницька у 1979 р. біля с. Луковець на Бродівщині. Основні результати досліджень висоцької культури Л. Крушельницька представляє на численних наукових конференціях, у тому числі міжнародних, а також у статтях і монографіях.

Особливо масштабні розкопки провела Л. Крушельницька в околицях с. Непоротове Сокирянського р-ну Чернівецької області, в зоні затоплення ГЕС. Рятувалося те, — згадує дослідниця, — що мало назавжди зникнути під водою. Впродовж семи сезонів, починаючи з 1974 р., поблизу Непоротова досліджено залишки чотирьох поселень, двох могильників і двох городищ. Для вивчення вказаного комплексу пам'яток було розгорнуто 12 розкопів і траншей на площі 7000 м². Було виявлено десятки наземних і напівземлянкових споруд, кам'яні жертovníки, культові захоронення людей і тварин, більше сотні ям господарського призначення. Непоротове, по-суті, залишається на сьогодні єдиною стратиграфічно повноцінною пам'яткою, яка впродовж семи польових сезонів досліджувалася великими площами⁸. Непоротівський комплекс фахівці вважають еталонним для всього Середнього Придністров'я, а його назву використовують для всієї середньо-дністровської (непоротівської) групи загалом.

Про умови, в яких доводилось тоді працювати, пише Л. Крушельницька у вступі до своєї фундаментальної праці «Чорноліська культура Середнього Придністров'я». Дослідження в Непоротові ми завершували майже виключно на ентузіазмі, загублені у диких дністровських ярах, на відлюдді (адже довколишні села були вже виселені), без необхідних коштів, транспорту і надійного спорядження...»⁹.

У 70-х роках Л. Крушельницька спрямовує свої пошуки також в Українські Карпати, які до того часу майже не привертали увагу археологів. Уже перша розвідкова експедиція у 1970 р. вгору по руслу р. Стрий принесла обнадійливі резуль-

тати: був відкритий (а у 1972 р. повністю розкопаний Л. Крушельницькою) могильник голіградської культури біля с. Сопіт Сколівського р-ну, який до сьогоднішнього дня залишається найбільшим у західних областях України. На сопітському могильнику на площі 700 м² відкрито 80 поодиноких, парних і групових поховань з тілоспаленнями в урнах, які відносяться до часу з Х ст. до н. е.¹⁰ У сусідньому із Сопотом с. Урич Л. Крушельницька вже на початку 70-х років першою звернула увагу на наскельні рисунки — солярні знаки і петрогліфи, якими подекуди густо всіяні тутешні велетенські пісковикові скелі. Дослідження підтвердили висловлене тоді Л. Крушельницькою припущення про ймовірність викуття урицьких наскельних зображень у гальштатський період¹¹. У 1972 р. у Сколівських Бескидах Л. Крушельницька провела розкопки на одному з найбільш висунутих на південь поселень черепинсько-лагодівської групи — біля с. Крушельниця, на якому виявила дві напівземлянки та господарські ями.

Особливо рельєфно інтерес до археології Карпат зріс у Л. Крушельницької на початку 80-х років після вимушеного завершення роботи Непоротівської експедиції. Постійні виїзди на Гуцульщину і Сколівщину, піші мандрівки верховинами Бескидів і Чорногори привели дослідницю до переоцінки поширених в той час уявлень про нібито важкопрохідність карпатських перевалів в ранньоісторичний період. Гори ніколи не були непрохідним бар'єром, — настоює Л. Крушельницька, Дослідниця вперше після А. Жакі почала розробляти гіпотезу про транскарпатські торгово-вимінні шляхи за доби бронзи — раннього заліза, основуючи при тому свої припущення на цілій низці поселень, розкопаних нею в горах. Власне, через Яблоницький, Верецький та Ужоцький перевали, припускає Л. Крушельницька, відбулося проникнення носіїв культур фракійського гальштату на Верхнє Подністров'я. Прибуле населення одразу ж по приході в наші гори заповзялося виварювати соляну ропу — сировицю, а одержаний продукт збувати своїм одноплемінникам по другий бік Карпат — у Семиградді і Трансильванію. Унікальними пам'ятками цього часу є п'ять солевирибних осередків, розкопаних Л. Крушельницькою на початку 80-х років біля с. Текуча Косівського р-ну та ще одного солевирибного багаточарового поселення біля с. Лоева Надвірнянського р-ну. На цих пам'ятках розкрито десятки солевирибних споруд, цілих виробничих комплексів із спеціальними печами, в яких виварювали сіль¹².

На підставі розкопок гуцульських солеварень Л. Крушельницька прийшла до висновку, що торгово-вимінні операції в той час із сусідніми

племеними були, очевидно, добре налагодженими, оскільки апогей активного солеваріння на Гуцульщині співпадає в часі з найбільш сталим і широко розповсюдженим притоком у Верхнє Подністров'я різноманітних бронзових виробів — мечів, серпів, казанів, браслетів. Дослідниця вважає, що раптова поява в таких кількостях бронзових речей трансільванського і семигородського походження і була пов'язана власне із масовою експлуатацією соленосних джерел на відтинку Добромилів — Стара Сіль — Болехів — Надвірна — Коломия — Космач — Сучава, звідкіля одержану сіль транспортували через карпатські перевали на обмін із сусідніми племенами. Отже, кількарічні розкопки в Текучий і Лоевій дали підстави дослідниці датувати початки солевиробництва на західній Україні не княжим періодом, як вважалося донедавна (див. праці В. Грабовецького, Я. Ісаєвича), а відсунути його значно далі — до періоду енеоліту і бронзи. Ці дослідження Л. Крушельницької із особливим зацікавленням сприйняли в Західній Європі, де паралельно до подібних висновків дійшли археологи Німеччини, Австрії (розкопки в соленосному Гальштаті біля Зальцбурга, Галле), Польщі (Велічка) та ін.

Починаючи з 1995 р., Л. Крушельницька є науковим керівником Західноподільської гальштатської археологічної експедиції, яка провадить розкопки одного з найраніших могильників висоцької культури біля с. Петриків поблизу Тернополя. За три сезони польових робіт відкрито 148 поховань, які датуються XII—VIII ст. до н. е. Окремі з них — унікальні, як, наприклад, поховання чоловіка й жінки в обіймах.

Бібліографи сьогодення відзначають, що широкого міжнародного резонансу набули не тільки археологічні дослідження Л. Крушельницької, але також її публіцистична діяльність як директора Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Одним із ранніх таких творів назвемо «Вогнище з первовіку. Із записок археолога», в якому авторка захоплено оповідає про різноманітні перипетії польового життя, зустрічі з цікавими людьми, зрештою, напрочуд легко розмірковує про здавалось би серйозні археологічні проблеми¹³.

Природне несприйняття тоталітаризму у будь-яких його проявах пульсує у всіх без винятку пройнятих боєм публіцистичних статтях дослідниці. Назвемо дві з них: перша — спогади з життя родини Крушельницьких «Рубали ліс... Спогади галичанки»¹⁴; друга — «Злочини Сандормоху стукають у моє серце», написана після нещодавнього відзначення 60-ліття розстрілу в

ур. Сандормох в Карелії в'язнів Соловецького ГУЛАГу, серед яких була родина Крушельницьких¹⁵. Ці, та інші твори Л. Крушельницької (як от «Заповіт Петра I», «На нищення української культури кинуті усі засоби» та ін.), доцільно включити у програми середніх і вищих навчальних закладів нашої держави.

13 квітня 1991 р. Л. Крушельницьку було призначено на посаду директора ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. На сьогодні це друга за величиною бібліотека в Україні, що нараховує близько 7 млн. книг. За час праці Л. Крушельницької в бібліотеці значно розширилась наукова діяльність. При бібліотеці створений єдиний в Україні Науково-дослідний центр періодики, австрійські та німецькі наукові бібліотечні зали. Особливо Л. Крушельницька відстоює цілісність і непорушність фондів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України проти різного роду претензій і вимог¹⁶. Дослідниця систематично виступає з доповідями на регіональних і міжнародних конференціях, симпозіумах та семінарах як з проблем бібліотечної справи, так і з питань археології ранньозалізного віку Центральної і Південно-Східної Європи.

Сьогодні Л. Крушельницька є дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, очолює Археологічну комісію НТШ, є членом наукової ради Львівського державного університету ім. І. Франка, членом наукової ради Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, членом Львівського клубу ЮНЕСКО, співзасновником і активним діячем суспільно-громадського клубу «Львівська бесіда». Нещодавно вийшов друком Збірник праць і матеріалів на пошану Л. Крушельницької (Львів, 1998. — С. 7—411), один з розділів якого називається «Археологія», оскільки ця галузь історичної науки залишається головним професійним зацікавленням дослідниці.

Ювілярка і зараз плідно працює. В день славного ювілею вийшла з друку чергова монографія дослідниці. Вітаючи Ларису Іванівну з ювілеєм, її учні, колеги та друзі бажають їй довгих років життя, міцного здоров'я і здійснення усіх творчих задумів.

Література

¹ Крушельницька Л. І. Нові матеріали до археологічної карти Верхнього Подністров'я // МДАПВ. — К., 1962. — Т. 4. — С. 131—138.

² Крушельницкая Л. И. Кельтский памятник в Верхнем Поднестровье // КСИА АН СССР. — М., 1965. — Вып. 105. — С. 119—122.

³ Filip Jan. Enzyklopadisches Handbuch zur Ur- und Frthgeschichte Europas.— Prag, 1966.—Т. I.— S. 649.

⁴ Крушельницька Л. Могильник висоцької культури в м. Золочеві // Археологія.— К., 1965.— Т. XIX.— С. 122—135.

⁵ Крушельницька Л. Памятники скифского времени на Верхнем Поднестровье // МИА.— Вып. 177.— М 1971; Крушельницька Л. I. Населення Західної Волині і Верхньої Наддністрянщини у ранньоскіфський час // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині.— К., 1974; Крушельницька Л. I. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза.— К., 1976; Krushelnicka L. I. Zur Frage der Entstehung der Vysocko-kultur // Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas.— Prag, 1987.

⁶ Крушельницькая Л. Памятники раннежелезного века в верховьях Западного Буга // СА.— М., 1973.— № 3.

⁷ Крушельницька Л. I. Пам'ятки могилянського типу // Археологія.— К., 1973.— Вип. 13.

⁸ Крушельницька Л. I. Чорноліська культура Середнього Придністров'я (за матеріалами непоротівської групи пам'яток).— Львів, 1998.— 203 с.

⁹ Там само.— С. 6.

¹⁰ Крушельницькая Л. И. Могильник конца бронзового века в Сопоте // Slovenska Archeologia.— Praga, 1979.— № 2; Krushelnicka L. I. Stend und Aufgaben der Urnenfelderforschung am Ostgang der

Karpaten // Beitrage zur Urnenfelderzeitnordlich und sudlich der Alpen-Mainz, 1991.

¹¹ Дослідження автора.

¹² Крушельницькая Л. И. Восточнокарпатский солеваренный центр предскифского периода // Киммерийцы и скифы. Тезисы докладов Всесоюзного семинара, посвященного памяти А. И. Тереножкина.— Кировоград, 1987; Крушельницька Л. I. Солеварний центр біля с. Лоева Надвірнянського району Івано-Франківської обл. // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині.— Львів, 1991; Крушельницька Л. I. Нові пам'ятки культури Гава-Голігради // Пам'ятки гальштатського періоду в межах річчів Вісли, Дністра і Прип'яті.— К., 1993.— С. 56—122.

¹³ Жовтень.— Львів, 1985.— № 3.— С. 94—98.

¹⁴ Крушельницька Л. I. Рубали ліс... // Дзвін.— Львів, 1990.— № 3.— С. 119—133; № 4.— С. 121—132; № 5.— С. 118—131; див. також:

Єдлінська У. На маргінесі «Спогадів галичанки» // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької.— Львів, 1998.— С. 350—354.

¹⁵ Лариса Крушельницька. Бібліографічний покажчик.— Львів, 1998.— С. 6—36.

¹⁶ Крушельницька Л. I. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: документи, факти, коментарі.— Львів, 1996.— С. 3—99.

ДРУКОВАНІ ПРАЦІ Л. І. КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ З АРХЕОЛОГІЇ

1962

Нові матеріали до археологічної карти Верхнього Подністров'я [Івано-Франків. обл.] // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині / АН УРСР. Ін-т сусп. наук; Редкол. М. Ю. Смішко (гол. ред.) та ін.— Київ, 1962.— Вип. 4.— С. 131-138: іл.

1963

Могильник висоцької культури в городі Золочеве Львівської області // Пленум Інститута археології АН СРСР, 1963 г. / АН БССР. Ін-т історії.— Минск, 1963.— С. 23-24.

1964

Дослідження верхніх шарів поселення біля с. Бовшів Івано-Франківської області у 1961 р. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині / АН УРСР. Ін-т сусп. наук; Відп. ред. М. Ю. Смішко.— Київ: Наук. думка, 1964.— Вип. 5.— С. 130-138: іл.

Новый кельтский памятник в Верхнем Поднестровье // Тез. докл. I симпоз. по археологии и этнографии Юго-Запада СССР.— Кишинев, 1964.— С. 24-25.

1965

Кельтский памятник в Верхнем Поднестровье // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР.— Москва, 1965.— Вып. 105.— С. 119-122: ил.

Могильник висоцької культури у м. Золочеві [Львів. обл.] // Археологія.— 1965.— Т. 19.— С. 122-135: іл.

Нові дослідження пам'яток доби раннього заліза на території Прикарпаття і Волині // XXXIX наук. конф., присвячена підсумкам наук.-дослід. роботи Львів. ун-ту за 1964 р.: Тези доп.: Сусп.-екон., іст., юрид., пед. науки, 19-21 трав. 1965 р.— Львів, 1965.— С. 62-63.

1966

Археологічні пам'ятки Української РСР (Корот. список) / АН УРСР. Ін-т археології; Уклад.:

І. Г. Шовкопляс, В. І. Митрофанова, ... Л. І. Крушельницька та ін.; Відп. ред. Д. Я. Телегін.— Київ: Наук. думка, 1966.— 464 с.: іл.

Поселение раннежелезного века у с. Черепин Львовской обл. // Пленум Института археологии, 1966 г. Секция: Ранний железный век: Тез. докл. / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва, 1966.— Ч. 1.— С. 1.

Розкопки на поселенні ранньозалізної доби біля села Лагодів Перемишлянського району Львівської області // XL наук. конф. Львів. ун-ту ім. І. Франка: Тези доп.: Сусп.-екон., іст., юрид., пед. науки.— Львів, 1966.— С. 80.

1967

Памятники скифского времени на Верхнем Поднестровье // Тез. докл. и сообщ. на конф. по вопросам скифо-сарматской археологии. Москва, 1967 / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва, 1967.— С. 24-27.

Поселение скифского времени у с. Лагодов [Львів. обл.] // Археологические открытия 1966 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1967.— С. 203-204.

1968

Поселення поморської культури у Ровенській області // Археологія.— 1968.— Т. 21.— С. 194-198: іл.

Раскопки в Лагодове [Львів. обл.] // Археологические открытия 1967 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1968.— С. 206-207.

Розвідувальні розкопки на Подністров'ї // Матеріали Другої Подільської історико-краєзнав. конф. / Кам'янець-Поділ. пед. ін-т.— Львів: Кам'янець, 1968.— С. 146.

1969

Древнерусское поселение на Западном Буге // Археологические открытия 1968 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1969.— С. 327-329.

Раскопки поселений висоцкой культуры [Львів, обл.] // Археологические открытия 1968 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1969.— С. 271.

1970

Нові північно-західні пам'ятки культури Ноа // Матеріали Третьої Подільської історико-краєзнав. конф. (Кам'янець-Подільський, трав. 1969) / Кам'янець-Поділ. пед. ін-т.— Львів: Каме-
няр, 1970.— С. 108-110.

Раскопки в верховьях Западного Буга // Археологические открытия 1969 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1970.— С. 227-228.

1971

Зв'язки населення межириччя Дністра і Прип'яті з суміжними племенами в добу раннього заліза // Матеріали звітної наук. сесії Ін-ту сусп. наук. АН УРСР, 1971 р. / АН УРСР. Ін-т сусп. наук.— Київ: Наук. думка, 1971.— С. 85-86.

Памятники раннежелезного времени в верховьях Западного Буга [Волин., Львів, обл.] // Советская археология.— 1971.— № 3.— С. 58-66: ил.

Памятники скифского времени на Верхнем Поднестровье // Материалы и исследования по археологии СССР.— Москва; Ленинград: Наука, 1971.— № 177.— С. 120-126.

Работы Западнобугской экспедиции // Археологические открытия 1970 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1971.— С. 244-245.

1972

До питання про поселення висоцкой культури // Матеріали XIII конф. Ін-ту археології АН УРСР, присвяченої 50-річчю Академії наук Української РСР (Київ, 1968 р.).— Київ: Наук. думка, 1972.— С. 189-191.

Дослідження Західнобугської експедиції [Львів, обл.] // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р.: Інформ. повідомл. / Відп. ред. В. І. Гіллелак; АН УРСР. Ін-т археології.— Київ: Наук. думка, 1972.— Вип. 4.— С. 137-141: іл.

Исследования Западнобугской экспедиции / Л. И. Крушельницкая, М. Л. Долынская // Археологические открытия 1971 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1972.— С. 367-368.

Нові археологічні пам'ятки на території Західної Волині // XV Наук. конф. Ін-ту археології, присвячена 50-річчю утворення СРСР: Тези пленар. і секційн. доп. (Результати польових археологічних досліджень 1970-1971 рр. на терито-

рії України) / АН УРСР. Ін-т археології.— Одеса, 1972.— С. 304-305.

Про зв'язки лужицької та висоцкой культур // Археологія.— 1972.— Вип. 6.— С. 30-40: іл.

[Рец.] // Археологія.— 1972.— № 6.— С. 103-105.— Рец. на кн.: Bukowski L. Studia nad Południowymi Południowo-Wschodnim Pograniczem Kultury Łużyckiej.— Warszawa; Kraków: W-wo PAN, 1969.

1973

Племена Верхнего Поднестровья и Западной Волыни в раннежелезном веке: Автореф. дис... канд. ист. наук / АН УССР. Ин-т обществ. наук.— Киев, 1973.— 27 с.

Поселення висоцкой культури [Львів, обл.] // Археологія.— 1973.— Вип. 11.— С. 27-38: іл.

1974

Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (Доба первіснообщинного ладу) / АН УРСР. Ін-т сусп. наук; О. П. Черниш, В. П. Савич, Л. І. Крушельницька та ін.— Київ: Наук. думка, 1974.— 288 с.: іл.

Пам'ятки могилянського типу // Археологія.— 1974.— Вип. 13.— С. 11-24: іл.

1975

Многослойный памятник у с. Непоротово / А. И. Кос, Л. И. Крушельницкая, Д. Ю. Павлив // Археологические открытия 1974 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1975.— С. 299-300.

Поселення східнопоморсько-мазовецької культури у верхів'ях Західного Бугу / Л. І. Крушельницька, В. Г. Оприк // Археологія.— 1975.— Вип. 18.— С. 75-80: іл.

1976

Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза / АН УРСР. Ін-т сусп. наук.— Київ: Наук. думка, 1976.— 146 с.: іл.— Бібліогр.: С. 136-144 (242 назви).

Многослойный памятник у с. Непоротово / А. И. Кос, Л. И. Крушельницкая, Д. Ю. Павлив // Археологические открытия 1975 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1976.— С. 342-343.

1977

Исследования в Непоротово / Л. И. Крушельницкая, Т. Г. Мовша, Д. Ю. Павлив // Археологические открытия 1976 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1977.— С. 317-318.

Работы Трипольского отряда на Левобережье Среднего Днестра / *Т. Г. Мовша, Л. И. Крушельницкая, Г. И. Бузян* // Археологические открытия, 1976 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1977.— С. 340-341.

1978

Исследования на Львовщине / *И. К. Свешников, Л. Г. Мацкевой, Л. И. Крушельницкая* и др. // Археологические открытия 1977 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1978.— С. 384-385.

Новые результаты исследований Днестровской экспедиции // Археологические исследования на Украине в 1976–1977 гг.: Тез. докл. XVII конф. Института археологии АН УССР, Ужгород, апр. 1978 г.— Ужгород, 1978.— С. 56.

1979

Исследования памятника древнерусской культуры в Карпатах / *Л. И. Крушельницкая, М. Ф. Рожко* // Археологические открытия 1978 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1979.— С. 353-354.

Могилиник конца бронзового века в Сопоте // *Slovenská Archeológia*.— 1979.— Т. 27, № 2.— С. 291-316.

Раскопки в Непоротово / *Л. И. Крушельницкая, Д. Ю. Павлив* // Археологические открытия 1978 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1979.— С. 353.

[**Рец.**] // Археологія.— 1979.— Вип. 24.— С. 109-110.— Рец. на кн.: *Studien zur lausitzer Kultur*.— Kraków, 1974.— 184 s.— (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego: Prace archeologiczne.— [Т.] 352, zesz. 18).

Studien zur Besiedlung der ukrainischen Karpaten und des Karpatenvorlandes zu Beginn der Eisenzeit // *Acta Archeologica Carpathica*.— 1979.— Т. 19.— С. 73-96.

1980

Раскопки памятников раннего железного века на Львовщине // Археологические исследования на Украине в 1978–1979 гг.: Тез. докл. XVIII конф. Ин-та археологии АН УССР, Днепропетровск, апр. 1980 г. / АН УССР. Ин-т археологии, Днепропетр. ун-т и др.— Днепропетровск, 1980.— С. 79.

1981

Исследования в Непоротово // Археологические открытия 1980 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1981.— С. 269.

Osiedle kultury wielbarskiej w Pomorzu nad Bugiem // *Problemy kultury wielbarskiej*.— Słupsk, 1981.— С. 210-215.

1982

Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза / АН УРСР. Ін-т сусп. наук; *Л. І. Крушельницька, Л. Г. Мацкевий, І. К. Свешніков* та ін.— Київ: Наук. думка, 1982.— 194 с.— Бібліогр.: С. 176-192.

1983

Раскопки и разведки в Карпатах / *Л. И. Крушельницкая, В. М. Конопля* // Археологические открытия 1981 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1983.— С. 279.

1984

Археологічні дослідження в Прикарпатті // Матеріали по зводу пам'яток історії та культури народів СРСР по Українській РСР / АН УРСР. Ін-т історії; Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури.— Київ, 1984.— Вип. 1.— С. 31.

1985

Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи (рубіж епох бронзи і заліза) / АН УРСР. Ін-т сусп. наук.— Київ: Наук. думка, 1985.— 162 с.: рис.

Дослідження Придністровського Покуття // Тези доп. VI Подільської історико-краєзнав. конф. (Секція археології) / Кам'янець-Поділ. пед. ін-т.— Кам'янець-Подільський, 1985.— С. 21-22.

Исследования в Ивано-Франковском Поднестровье // Археологические открытия 1983 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1985.— С. 299-300.

Работы в Верхнем Поднестровье / *Л. И. Крушельницкая, В. М. Конопля* // Археологические открытия 1983 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1985.— С. 300-301.

1987

Восточнокарпатский солеварный центр предскифского периода // Киммерийцы и скифы: Тез. докл. Всесоюз. семинара, посвящ. памяти А. И. Тереножкина / АН УССР. Ин-т археологии, Кировоград. гос. пед. ин-т и др.— Кировоград, 1987.— Ч. 1.— С. 88-90.

Исследования на Львовщине // Археологические открытия 1985 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1987.— С. 354.

Работы в Ивано-Франковской области / Л. И. Крушельницкая, Д. Ю. Павлів // Археологические открытия 1985 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1987.— С. 354-355.

Diskussion [Das Auftreten von L. I. *Krušel'nyčka*] // Die Urnenfelderulturen Mitteleuropas: Symposium Liblice, 21-25.10.1985 / Archäologisches Institut der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften.— Praha, 1987.— S. 436.

Zur Frage der Entstehung der Vysocko-Kultur // Die Urnenfelderulturen Mitteleuropas: Symposium Liblice, 21-25.10.1985 / Archäologisches Institut der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften.— Praha, 1987.— S. 369-380.

1988

Бронзоволиварний осередок IX–VIII ст. до н. е. на території Володимира Волинського // Минувле і сучасне: Тези доп. і повідомл. II Волин. історико-краєзнав. конф., 26-28 трав. 1988 р. / Луцький держ. пед. ін-т та ін.; Н. В. Бурчак (відп. ред.).— Луцьк, 1988.— Ч. 2.— С. 53-55.

Высоцкая культура и проблема зарождения культуры праславян // Труды V Междунар. конгресса археологов-славистов, Киев, 18-25 сент. 1985 г.— Киев: Наук. думка, 1988.— Т. 4. Секция 1: Древние славяне.— С. 134-139.

Работы в украинском Покутье и Карпатах // Археологические открытия 1986 года / АН СССР. Ин-т археологии.— Москва: Наука, 1988.— С. 298-299.

1989

Украинские Карпаты. История / АН УССР. Ин-т обществ. наук; Ю. Ю. Сливка, Я. Д. Исаевич, В. И. Масловский, ... Л. И. Крушельницкая и др.— Киев: Наук. думка, 1989.— 264 с.: ил.

1990

Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (Энеолит, бронза и раннее железо) / АН УССР. Ин-т обществ. наук; Э. А. Балагури, Л. И. Крушельницкая, В. М. Конопля и др.; Отв. ред. А. П. Черныш.— Киев: Наук. думка, 1990.— 187 с.

Врятуємо наше коріння / Л. Крушельницкая, Д. Павлів // Молода Галичина.— 1990.— 7 черв., № 68.— С. 4.

Про Археологічне товариство ім. Я. Пастернака при Інституті суспільних наук у Львові.

Іван Франко і археологія // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнар. симпоз.

ЮНЕСКО.— Київ: Наук. думка, 1990.— Кн. 2/3.— С. 177-178.

Олександр Цинкаловський — археолог і історик Волині // Т. Шевченко і українська національна культура: Матеріали наук. симпоз., Львів, 8-9 черв. 1989 р. / АН УРСР. Західний наук. центр; Ін-т сусп. наук та ін.— Львів: Світ, 1990.— С. 88-89.

1991

Северо-Восточное Прикарпатье в эпоху поздней бронзы и раннего железа: (Пробл. этнокульт. процессов): Автореф. дис. ... докт. ист. наук / АН УССР. Ин-т археологии.— Киев, 1991.— 42 с.: табл.

Восточнокарпатский регион в бронзовом и начале железного веков // Материалы конф. "Археология и социальный прогресс" / АН СССР. Ин-т археологии; Редкол.: В. П. Алексеев, Д. Б. Шелов, Т. М. Потемкина.— Москва, 1991.— Вып. 2.— С. 37-53: ил.

Солеварний центр у с. Лоева Надвірнянського району Івано-Франківської області // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині / АН УРСР. Ін-т сусп. наук.— Львів: Світ, 1991.— С. 62-64.

1993

Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті / АН України. Ін-т сусп. наук; ЛНБ ім. В. Стефаника; ПАН. Ін-т історії матеріальної культури; М. Бандрівський, Й. Кобаль, Л. Крушельницка та ін.; Відп. ред. Л. Крушельницка.— Київ: Наук. думка, 1993.— 322 с.: іл.

До археології Брідщини // Наук.-практ. конф. "Історичними шляхами Брідщини": Тези доп. Броди, 27 лип. 1993 р. / Брідський краєзнав. відділ Львів. іст. музею; Брідська район. адміністрація; Ком. по проведенню III Всесвіт. з'їзду брідщан.— Броди, 1993.— С. 10-11.

1995

Знахідки бронзової доби з території Бойківщини / Крушельницка Л., Бандрівський М. // Бойківщина: історія та сучасність: Матеріали Міжнар. історико-народознавчого семінару. Самбір, 14-16 вересня 1995 / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича та ін.; Відп. ред. В. Конопля.— Львів; Самбір, 1995.— С. 49-51.

Ранньослов'янські печі із Непоротова [Чернівецька обл.] // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Редкол.: В. В. Ауліх, Л. І. Крушельницка, В. М. Конопля та ін.— Львів, 1995.— Вип. 6.— С. 204-209: рис.

Jungere Bronzezeit im Nordöstlichen Karpatenvorland // Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen: Ergebnisse eines Kolloquiums / Römisch-Germanisches Zentralmuseum; Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte.— Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH, 1995.— S. 399-411.— (Monographien; Bd. 35).

Ранньобронзовий період в Північно-Східному Прикарпатті.

"Prague School" in Ukrainian Archaeology // Russian, Ukrainian and Belorussian Emigration between the World Wars in Czechoslovakia. Results and Perspectives of Contemporary Research. Holding of the Slavonic Library and Prague Archives = Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы проведенных исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов.— Praha: Narodni knihovna ČR, 1995.— P. 377-387.

1996

Українські археологи в еміграції (В. Щербаківський, Л. Чикаленко, І. Борковський) // Історія. Частина 1: Тези та повідомл. III Міжнар. конгр. українців / НАН України. Міжнар. асоц. українців; Респ. асоц. українознавців та ін.— Харків: Око, 1996.— С. 48-53.

1997

Нова пам'ятка непоротівської групи на Середньому Дністрі / Л. Крушельницька, М. Бандрівський, В. Захар'єв // Історія релігії в Україні: Тези повідомл. VII Міжнар. круглого столу (Львів, 12-14 трав. 1997 р.) / НАН України. Ін-т релігієзнавства. Філія Львів. музею історії релігії; Львів. від-ня Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського; Редкол.: М. Бандрівський, В. Гаюк, Я. Дашкевич та ін.— Львів, 1997.— С. 107-109.

Основні етапи дослідження висоцьких могильників (До 100 річчя з часу відкриття висоцької культури) / Л. Крушельницька, М. Бандрівський // Брідщина (Броди).— 1997.— № 12.— С. 24-27.

1998

Чорноліська культура Середнього Придністров'я (За матеріалами непоротівської групи пам'яток) / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника.— Львів, 1998.— 221 с., 115 іл., 24 фото.— Бібліогр.: 178 назв.

Бронзові вістря стріл у похованнях висоцької культури / Л. Крушельницька, М. Бандрівський // Історія релігій в Україні: Матеріали

VIII міжнар. круглого столу (Львів, 11-13 трав. 1998 р.).— Львів, 1998.— С. 130-134.

Від редакторів тому / [М. Бандрівський, Л. Крушельницька, О. Купчинський] // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 235: Праці Археологічної комісії.— Львів, 1998.— С. 5-16.— Без підп.

Іван Франко і археологія // Постаті української археології: Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.— Львів, 1998.— Вип. 7.— С. 101-102.

Дослідження проводились на Дрогобищині, Прикарпатті та Східних Карпатах.

Праця українських археологів в еміграції (В. Щербаківський, Л. Чикаленко, І. Борковський) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 235: Праці Археологічної комісії.— Львів, 1998.— С. 638-642.

Ранньокочівницькі елементи в культурі Середнього Подністров'я IX-VII ст. до н. е. / Л. Крушельницька, М. Бандрівський // Музейні читання: Матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 90-літтю з дня народження видатного укр. археолога О. І. Теренозкіна (Київ, 2 лют. 1998 р.).— Київ, 1998.— С. 23-27.

[Рец.] / Л. Крушельницька, М. Бандрівський, М. Пелецишин // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 235: Праці Археологічної комісії.— Львів, 1998.— С. 683-688.— Рец. на кн.: Давня історія України.— Київ: Наук. думка, 1997.— 559 с.: іл.

Die Noua-Kultur auf dem Gebiet der Ukraine // Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe: Nomaden bewegenden und Kulturaustausch in den vorchristlichen metallzeiten (4000-500 v. Chr.) / Hrsg. von B. Hänsel, J. Machnik.— München. Rahden, Westf., 1998.— S. 1-3.

1999

Етнокультурний розвиток населення Східнокарпатського регіону в добу середньої і пізньої бронзи // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. У 4 т.— Львів, 1999.— Т. 1: Археологія та антропологія.— С. 124-145.

Солевиробництво на Гуцульщині в доісторичні часи / Л. Крушельницька, М. Бандрівський // Гуцульщина (Торонто).— 1999.— Ч. 56, лип.— С. 26-29.— Бібліогр.: 5 назв.

Солевиробництво на Гуцульщині три тисячоліття тому / Л. Крушельницька, М. Бандрівський // Історія Гуцульщини.— Львів: Логос, 1999.— Т. 4.— С. 196-210: іл.— Бібліогр.: 11 назв.

Подвижник української науки і культури // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.— Львів, 2000.— Вип. 7/8.— С. 496-498.— Рец. на ст.: *Франко Оксана*. Федір Вовк // Федір Кіндратович Вовк (1847–1918): Дослідження, спогади, бібліографія. До 150-ліття з дня народження / Укр. вільна академія наук у Сполучених Штатах Америки.— Нью-Йорк, 1997.— С. 11-237.— (Джерела до новітньої історії України. Т. 4).

2001

Поселення ранньозалізного часу в селі Діброва на Рогатинщині / *Л. Крушельницька, М. Бандрівський* // Рогатинська земля: історія та сучасність: Матеріали другої наук. конф., Рогатин, 17-26 берез. 1999 р.— Львів: Вид. Центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001.— С. 8-14.

2002

Відкриття поселення класичної фази малицької культури у Верхньому Придністров'ї / *Л. Крушельницька, М. Бандрівський* // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 244: Праці Археологічної комісії.— Львів, 2002.— С. 441-452: рис. 122-129.

Могильник висоцької культури в селі Лукавець // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 244: Праці Археологічної комісії.— Львів, 2002.— С. 520-534: рис. 171-180.

Нові пам'ятки римського часу в околиці Добромилля / *Л. Крушельницька, М. Бандрівський* // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. П. Крип'якевича.— Львів, 2002.— Вип. 8.— С. 122-128.

Оборонні укріплення доби раннього заліза у Верхній Наддністрянщині / *Л. Крушельницька, М. Бандрівський, О. Корчинський* // Військово-історичний альманах / Центр. Музей збройних сил України.— 2002.— Чис. 2 (5).— С. 90-99.

Пам'ятка солеваріння рубежу ранньої і середньої бронзи в Північно-Східних Карпатах // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 244: Праці Археологічної комісії.— Львів, 2002.— С. 140-154: рис. 43-53 + 1 картосхема;

[Рец.] // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 244: Праці Археологічної комісії.— Львів, 2002.— С. 694-699.— Рец. на кн.: *Cultura Costișa în contextual epocii bronzului din România: Catalog de expoziție / Muzeul de Istorie Piatra Neamț; Coordinatori Valeriu Cavruc și Gheorghe Dumitroaia.*— 138 p., 81 planșă.

Етногеографія Західного Поділля ранньозалізного періоду // Археологія Тернопільщини / *Л. Крушельницька, М. Бандрівський*; Ін-т археології НАН України; Тернопіл. обл. комунальна інспекція охорони пам'яток історії та культури; Кафедра українознавства Тернопіл. академії нар. господарства; Тернопіл. територіальне відділення Всеукр. наук. та професійн. товариства ім. М. Міхновського.— Тернопіль: Джура, 2003.— С. 105-108.— Бібліогр.: 25 назв.— (Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє).

Оборонні городища періоду раннього заліза у Верхньому Подністров'ї / *Л. Крушельницька, М. Бандрівський, О. Корчинський* // Військово-історичний альманах.— Київ, 2003.— Т. 1.— С. 90-99.

Причини появи курганного обряду поховання на Верхньому Придністров'ї в кінці IX–VIII ст. до н. е. / *Л. Крушельницька, М. Бандрівський* // Історія релігій в Україні: Праці XIII-ї міжнар. наук. конф. (Львів, 20-22 трав. 2003 року). Кн. I.— Львів: Логос, 2003.— С. 18-26.

[Рец.] // Археологічні дослідження Львівського університету.— Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003.— Вип. 6.— С. 238-244.— Рец. на кн.: *Węgrzynowicz Teresa. Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.*— Warszawa: PMA, 2001.

2004

Суспільство передкомарівської доби: Культурно-хронологічний та поховально-обрядовий аспекти / *Л. Крушельницька, М. Бандрівський* // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник.— Львів, 2004.— Кн. 1.— С. 19-27.

Wszesnotrypolska osada w Neporotowie // Przezpradzieje i wczesne średniowiecze / Jerzy Libera, Anna Zakościelna (red.).— Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2004.— S. 73-88.

2005

Нова книга про минуле Волинського краю // Луцьк молодий: Тижневик.— 2005.— 13 жовт., ч. 33.— С. 8.— Рец. на кн.: *Кучинко М.* Археологія Волині.— Луцьк, 2005.— 203 с.

Покуття і Західне Поділля в контексті перегляду хронології епохи бронзи (передкомарівська група пам'яток) / *Л. Крушельницька, М. Бандрівський* // На пошану Софії Станіславівни Березанської (Збірник наук. праць) / НАН України. Ін-т археології.— Київ: Шлях, 2005.— С. 212-227.— Бібліогр.: С. 217-227.

2006

Культура Ноа на землях України.— Львів, 2006.— 176 с.: 56 рис.; 19 фотоіл.; бібліогр.

Нові матеріали епохи бронзи околиць Крехівського монастиря / Л. Крушельницька, Р. Чайка // Історія релігій в Україні: Наук. щорічник.— Львів, 2006.— Кн. 1.— С. 80-86.

Die Bronzegegenstände der Noua-Kultur in der Westukraine // Bronzezeitliche Depotfunde — Problem der Interpretation: Materialien der Festkonferenz für Tivodor Lehoczky zum 175. Geburtstag. Ushhorod, 5-6. Oktober, 2005 = Скарби доби бронзи — проблема інтерпретації: Матеріали конф., присвяч. 175-річчю від дня народження Тиводора Легоцького. Ужгород, 5-6 жовт. 2005 р. / Закарпат. краєзнавчий музей.— Ужгород: “УВА”, 2006.— С. 160-174; 8 рис.

2007

Проблема виявлення кельтського елементу у місцевій культурі Верхнього Придністров'я II-I століть до н. е. / Л. Крушельницька, М. Бандрівський // Записки Наукового товариства ім. Шевчен-

ка. Т. 253: Праці Археологічної комісії.— Львів, 2007.— С. 414-439.

[Рец.] // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 235: Праці Археологічної комісії.— Львів, 2007.— С. 752-754.— Рец. на кн.: Петренко В. Краснознаменский могильник. Элитные курганы раннескифской эпохи на Северном Кавказе.— Москва; Берлин; Бордо: Изд-во “Палеограф”, 2006.— 150 с., 126 таблиц. (Приложение: Даль С. К. Обработка костного материала из раскопок кургана 6 у хутора “Красное знамя”.— С. 161-175).

Я. Пастернак і родина Антоновичів // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 253: Праці Археологічної комісії.— Львів, 2007.— С. 706-715.

Висвітлена діяльність українського археолога Я. Пастернака. У розвідці опубліковано декілька листів Я. Пастернака і М. Антоновича.

2009

Ярослав Пастернак і родина Антоновичів (доповн.) // Dmytro Antonovych a ukrajinska uměnověda.— Praha, 2009.— S. 173-185.

С. Пивоваров, М. Ільків

НОВІ ЗНАХІДКИ СКАРБІВ ЕПОХИ БРОНЗИ – РАННЬОГО ЗАЛІЗА НА ТЕРИТОРІЇ БУКОВИНИ

Вивчення питань історії українських земель у добу бронзи – раннього заліза займає важливе місце у вітчизняній історіографії. Цій проблематиці присвячені десятки монографій та сотні наукових і науково-популярних статей і розвідок. У них підсумовані результати багаторічних археологічних досліджень, з'ясовані основні риси матеріальної та духовної культури, подана характеристика господарської діяльності давнього населення, визначені головні напрямки економічних зв'язків тощо. Разом із тим, нові знахідки цього періоду виявлені в останні роки дозволяють отримати якісно нову інформацію про життя та діяльність місцевих жителів. Особливо це показово на матеріалах скарбів бронзових виробів, знайдених за різних обставин на території країни.

До одного із регіонів українських земель, який був досить щільно заселений в епоху бронзи – раннього заліза, відноситься територія Буковини (сучасна Чернівецька обл.). Дослідженнями, проведеними на цих теренах експедиціями під керівництвом Б.О. Тимощука [Тимошук, 1969], Л.І. Крушельницької [Крушельницька, 1985], А.І. Мелюкової [Мілюкова, 1961], Г.І. Смирнової [Смирнова, 1957, 1965, 1969, 1976; Смирнова, Войнаровський, 1994], В.М. Войнаровського [Войнаровський, Смирнова, 1993] та інших, зафіксовано біля двох сотень поселень, півтора десятка городищ, 7 могильників і стільки ж скарбів, які відносяться до археологічних культур шнурової кераміки, комарівської, Ноа та фракійського гальштату (голіградської).

Нові матеріали про цей період в історії регіону трапилися в минулому році. Мова йде про два скарби бронзових виробів із Кіцманя та Коровії, зафіксованих співробітниками Чернівецької філії “Охоронної археологічної служби України”. Публікації матеріалів із цих скарбів й присвячена дана стаття.

Перший скарб був виявлений у жовтні 2007 р. в с. Коровія (межа із с. Годиловом) Глибоцького р-ну, де місцевим жителем Г. Репчуком

на своєму городі була знайдена бронзова бойова сокира-чекан. Обстеження місця знахідки дозволило виявити ще 34 бронзові предмети: обухи сокир-чеканів, зламані кельти та їхні фрагменти, серпи, ніж, браслети, уламки бронзової чаші та злитки металу.

Скарб був захований на вершині одного з мисоподібних пагорбів на правому березі р. Яблунівець, правої притоки р. Коровія. З північного боку пагорб обмежений стрімким спуском в долину струмка, з південного – примикає до плато, а із північного-заходу та сходу обмежений низинами-балками із численними джерелами. Всі річі були виявлені на площі 15х20 м. Вони знаходилися в товщі чорнозему потужністю близько 30 см або на межі останнього та жовто-сірого суглинкового матеріка. Жодних інших знахідок, крім кількох фрагментів пізньої кераміки XVIII-XIX ст., в ґрунті й на орній поверхні виявлено не було. Очевидно, що скарб був захований за межами поселення у неглибокій ямці. Під час оранки предмети з нього були розтягнуті на значній площі пагорбу. Не виключено, що кількість предметів в скарбі була більшою, оскільки не вдалося повністю обстежити нижню частину схилу, яка нині заросла чагарником.

Найбільш цінною знахідкою в скарбі є сокира-чекан. Вона характеризується вузьким видовженим лезом, циліндричною втулкою та конусоподібним обухом із диском (рис.1,1). Бойова частина виробу має дещо деформоване лезо та чотиригранний поперечний профіль, який, наближаючись до втулки, поступово стає восьмигранним. Обушкова частина основи-стержня відзначається чотирикутним перерізом. Втулка з обох боків закінчується потовщеннями: верхній ободок масивніший, з ребром, нижній – округлий. По боках циліндра втулки присутні два ребра, які складають одну площину зі стержнем. Вертикальна вісь симетрії сокири дещо зміщена вліво. Довжина виробу становить 23,6 см, висота втулки – 5,8 см, її діаметр – 2,3-2,4 см, діаметр диску обуха – 4,2 см, максимальна ширина леза – 2,8 см.

До скарбу входило також ще два диски-шайби, які становили обухи бойових сокир-чеканів інших різновидів. Вони відзначаються значно більшим діаметром дисків (6,7 см та 6,5 см). Диск першого фрагменту плоский, з рівною поверхнею та багатограним, трохи приплюснутим на вершині шипом і прямокутною у перетині основою (1,1x0,8 см) (рис.1,3). Довжина фрагменту бойової сокири складає 6,8 см. Другий диск має рельєфну поверхню з конічним бойовим шипом на кінці (рис.1,2). Основа обуха підовальна у профілі (1,4x1 см), довжина уламка виробу дорівнює 3,7 см.

Такі сокири-чекани є типовими угорсько-трансільванськими бронзовими виробами, які датуються переважно періодом пізньої бронзи [Балагурі, 1969, с.152, рис.3,9]. На території Українського Прикарпаття відомі поодинокі знахідки такого типу бойових сокир. Це сокири-чекани з Глиниці на Буковині [Пастернак, 1961, с.273] та Стецівського скарбу на Снятинщині [Крушельницька, 1993, с.130]. Їх знахідки також трапляються серед старожитностей сабатинівської культури [Черных, 1976, с.232, табл.ХХХ,2-3].

До складу скарбу входили й кельти та їх фрагменти. Всі вироби пошкоджені, очевидно, під час багаторічних оранок. На це вказує один із кельтів, частини якого були знайдені на відстані 5 м один від одного.

Перша сокира-кельт, розламана навпіл, характеризується масивним підпрямокутним корпусом, прямим потовщеним краєм втулки і невеликим овальним у профілі вушком (рис.1,4). Лезо виробу дещо розширене, широка бокова площа піднімається до втулки. По боках корпус знаряддя зміцнений двома додатковими фасками, які обмежені ззовні округлими валиками. Довжина кельту становить 10,3 см, максимальна ширина леза – 4,9 см, глибина втулки – 7,5 см, її діаметр – 3,2x2,8 см. Даний кельт близький до аналогічних виробів старшого трансільванського типу, які датуються переважно періодом BD-NA1 й характерні для старожитностей культури Ноа [Дергачов, 1997, с.25-27]. На теренах Прикарпаття такого типу кельти відомі, як серед поодиноких випадкових знахідок, так і в складі скарбу з Олешова [Крушельницька, 1985, с.33, рис.9,7; с.35, рис.11,4-9].

Другий кельт характеризується дугоподібною в плані втулкою, яка закінчується з одного боку високим дзьобоподібним виступом, а з іншого – переходила у ромбічне у профілі вушко (рис.1,5). Від останнього збереглася верхня частина зі слідами відливання. Корпус виробу помітно розширюється в бік леза. Широкі бокові площини сокири доходять до краю втулки. Краї останньої

дещо розхилені назовні, а поперечний переріз – шестиграний. Параметри виробу складають: загальна довжина – 9,7 см, довжина від краю втулки – 8,6 см, ширина леза – 4,4 см, глибина втулки – 6,7 см, остання має розміри – 3,5x2,3 см.

Від третього кельта збереглася нижня частина (рис.1,6). Можливо, що його втулка теж була дугоподібною з характерним виступом на кінці. Корпус підпрямокутний з ледь розширеним лезом. Профіль втулки наближений до шестигранного. Довжина фрагменту сокири дорівнює 5,4 см, найбільша ширина леза – 4,2 см, розміри збереженої частини втулки – 2,4x1,3 см.

Найближчі аналогії нашим екземплярам знаходимо серед речей скарбів з Грушки [Свешніков, 1964, с.54, табл.ІІІ,1] та Прилипчого [Romstorfer, s.49, fig.2], які датуються, очевидно, ранньогалльштанським періодом. Третій фрагментований виріб близький до знахідки з Волоки [Крушельницька, Малеев, 1990, с.129, рис.43,9]. Такі кельти чітко відрізняються від більш пізніх варіантів угорсько-трансільванського типу краєм втулки з подовженим виступом, підпрямокутним чи шестиграним поперечним перерізом корпусу, чіткими гранями на фасках і симетричним лезом.

До уламків кельтів, очевидно, відносяться й три бронзові фрагменти зі скарбу. Перший з них належить до бокової стінки втулки виробу, яка складалася з двох граней (рис.1,7). Посередині розміщувався отвір діаметром 0,45 см. Такі отвори відомі на деяких екземплярах кельтів з регіону і призначалися для додаткового кріплення виробу до ручки-древка [Войнаровский, Смирнова, 1993, с.184, рис.1,5]. Розміри уламку становлять 3x1,1 см. Другий фрагмент з увігнутою внутрішньою та гранчастою зовнішньою поверхнями мав розміри 3,1x1,6 см (рис.1,8). Третій уламок складав, очевидно, бокову стінку робочої частини кельта (рис.1,9). Його параметри: 2,8x1,4x1,2 см.

Наступна категорія знахідок представлена одним цілим серпом та трьома фрагментами інших виробів. Перший із них відзначається невеликими розмірами та потовщеною п'яткою (рис.1,12). Одна площа виробу плоска, інша – посилена двома рельєфними валиками. Кінець виробу зігнутий, в цьому місці патина потріскана і частково злущена, що, очевидно, пояснюється деформацією під час оранки. Довжина серпа по хорді дорівнює 14,4 см, ширина леза – 2 см, його товщина – 0,7 см.

Від іншого серпа збереглася лише нижня частина із п'яткою (рис.1,14). Його одна сторона також рельєфна, а інша – пласка. Довжина фрагменту становить 8,7 см, ширина леза – 2,4 см при товщині 0,7 см.

Від третього серпа збереглася аналогічна частина як і у попереднього. Його відмінною рисою є наскрізний отвір і раковини, які свідчать про неякісну відливку виробу (рис.1,13). Довжина уламку серпа становить 7,3 см, ширина леза – 2,7 см при товщині 0,8 см.

Описані екземпляри серпів належать до нижньодунайських типів (С-22 за Э.К. Черних [Черних, 1976, с.223, табл.ХХ]), які характеризуються відливанням з торця виробу, п'яткою у формі кнопоподібного виступу і потовщеним літником, який складає частину п'ятки. Такі вироби є типовими для археологічних культур Кослоджень, Ноа та Сабатинівка і зустрічаються в комплексах періоду BD-NA1 [Балагури, 1980, с.111, рис.6,1; Дергачев, 1997, с.23].

Останній фрагмент серпа зі скарбу належить до іншого різновиду виробів із відігнутою гачкоподібною п'яткою (рис.1,11). Ширина його леза складає 2,5 см, товщина – 0,75 см. Даний фрагмент відноситься до північнопричорноморських типів серпів [Черних, 1976, с.221-222], проте визначити конкретніше його різновид неможливо.

До складу скарбу входив також бронзовий ніж з відламанною ручкою (рис.1,10). Кінець виробу піднесений вгору, на лезі помітні вищербини. З обох боків виробу проходять невеликі нервюри, які не доходять безпосередньо до вістря. Спинка ножа потовщена; профіль – симетричний. Довжина знахідки становить 13,9 см, максимальна ширина леза – 1,9 см, товщина спинки – 0,5 см. Схожий виріб з піднятим вістрям походить з Гордіївського могильника [Березанська, Лобай, 1994, с.148-153].

Наступну категорію виробів скарбу становлять бронзові браслети та їх фрагменти, які представлені чотирма різновидами. До першого з них належить суцільний овальний орнаментований браслет з округлим поперечним профілем (рис.2,1). Його внутрішній бік майже плоский, а зовнішній – помітно випуклий. Діаметр виробу дорівнює 8х7,2 см, товщина стержня – 0,6х0,45 см. Зовнішня поверхня виробу орнаментована сімома ділянками суцільних вертикальних ліній, які чергуються із зонами з трикутників, утворених перехрещеними діагональними лініями. Схожі браслети відомі серед старожитностей сабатинівської та Ноа культур [Шарафутдінова, 1987, с.81, рис.7,4].

До другої видозміни відноситься браслет з розімкнутими кінцями (рис.2,3). Останні, як і внутрішній бік виробу, гладкі. Спинка та боки браслету покриті суцільним орнаментом з рельєфних поперечних пружків, які утворюють ребристу поверхню. Поперечний переріз стержня круглий, діаметром 0,7 см. Загальні розміри дещо дефор-

мованого браслету складають 9,3х6,5 см. Такого типу вироби широко представлені серед знахідок Карпатського регіону пізньобронзового та ранньогальштатського часу [Свешніков, 1964, с.54, табл. III,19; Бідзіля, 1966, с.212, рис.2,4].

Третій різновид даної категорії знахідок представлений фрагментарно. Браслет мав округлу в профілі форму з помітним ребром на внутрішній стороні (рис.2,2). Зовнішня поверхня виробу гладка. Довжина фрагмента – 6,7 см, діаметр стержня – 0,55 см.

До останньої видозміни браслетів належать п'ять фрагментів. Вони характеризуються трикутним поперечним перерізом, вигнутою формою та двома незашліфованими ливарними ребрами по боках (рис.2,4-8). Їх довжина становить від 2 до 9,3 см. Можливо, що ці фрагменти відносяться до спіралевидних браслетів, які складалася з кількох витків однакового діаметру. Вони відомі серед старожитностей пізньої бронзи Карпато-Дунайського регіону [Балагури, 1969, с.152, рис.3,19]. Не виключено, що для виготовлення таких браслетів слугували ливарні форми з другого горизонту поселення Магала [Смирнова, 1957, с.106].

Серед речей скарбу трапилися два фрагменти бронзової чаші. Перший з них являє собою частину її вінчика, край якого відігнутий назовні, а бокова стінка – випукла. До даного фрагменту з допомогою пари заклепок кріпився один край ручки чаші (рис.2,9). Зовні його основа розширена (від 1,1 см до 2,5 см), а з внутрішнього боку для більшої міцності між боковою стінкою посудини та шапочками заклепок міститься прямокутна пластинка (2,5х1,6 см). Розміри уламку дорівнюють 4,7х4 см, висота наявної частини ручки 3,4 см. Другий фрагмент від посудини складав, ймовірно, частину бокової стінки чи дна (рис.2,10). Розміри уламка становлять 2,6х2,2 см при товщині стінки 0,1 см. Через фрагментарність уламків посудини встановити її форму неможливо.

Численну групу матеріалів скарбу становлять злитки металу різних розмірів. Їх можна поділити на дві групи, а саме злитки великих розмірів і дрібні аморфні злитки (літики, відходи виробництва). До першої групи належать масивні злитки з нерівною пористою поверхнею. Один із них має дископодібну форму з випуклою нижньою та прямою верхньою стороною (рис.2,19). Його розміри становлять 10,8х9,5х3 см. Інші злитки, очевидно, мали таку ж форму, а пізніше були подрібнені. Вони характеризуються такими розмірами: 8,5х9х3,3 см; 5,5х3,2х2,7 см (рис.2,20-21). Подібні злитки могли відливатися безпосередньо у заглибленні в ґрунті чи утворюватися на дні горну. Схожі бронзові злитки відомі серед ранньогальштат-

ських знахідок у давніх металургійних районах Прикарпаття.

Друга група репрезентована аморфними злитками, які, найвірогідніше, є відходами бронзоливарного виробництва (рис.2,11-13, 16-18).

Серед знахідок скарбу на незаперечну увагу заслуговує злиток металу, виготовлений у двосторонній формі (рис.2,14). Половинки останньої були дещо зміщеними одна відносно іншої. Предмет веретеноподібний, з потовщеним вузьким кінцем. Ширший бік виробу містить чіткий слід від рубки, очевидно, зубилом. Довжина фрагмента складає 11,1 см, максимальна ширина – 2,6 см, товщина – 0,5-0,7 см. Даний злиток металу відрізняється від інших по білому кольору. Він має блискучу, без патини поверхню. Можливо попередньо припустити, що він виготовлений зі сплаву із значною домішкою олова, або ж із білону. Із такого ж металу виготовлений ще один аморфний злиток (рис.2,15).

В цілому, скарб з Коровії слід датувати періодом BD-NA1 (приблизно XIII-XII ст. до н.е.), а його речі належать, в основному, до виробів Косідерського горизонту. Більшість із предметів скарбу, за винятком декількох, представляють собою бронзовий брукхт і металеві злитки. Це свідчить, в першу чергу, про призначення основної частини скарбу для переплавки й виготовлення нових виробів. Ймовірно, він був захований бронзоливарником у відлюдному місці.

Значно важче визначити культурну приналежність скарбу, датування більшості предметів із якого припадає на перехідний період. Варто відзначити також імпортований характер деяких виробів, які були нетиповими для епохи пізньої бронзи регіону і вказують на західне чи південне походження. Загалом, Коровійський скарб близький до скарбу зі Стецівки, як за категоріями знахідок, так і умовами їх знаходження [Крушельницька, 1993, с.130].

Другий скарб був знайдений за випадкових обставин під час земляних робіт у м. Кіцмані. Він був виявлений місцевим жителем В.Б. Булегою, під час спорудження фундаменту на своєму об'їсті. Всі речі скарбу були передані для вивчення співробітникам Чернівецької філії ОАСУ.

Скарб складається з 14 бронзових предметів: чотирьох кельтів, уламку серпа, ножа, стержня та браслетів.

Перша сокира-кельт характеризується дугоподібною втулкою, яка закінчується навпроти вушка гострим виступом-кілем. Корпус знаряддя видовжений, підовальний у перетині, розширюється в бік дещо випуклого леза (рис.3,1). Великі площини прикрашені з обох сторін заглибленими

канавками, які тягнуться від краю втулки та кінця вушка до початку шік леза. Вушко виробу ромбоподібне у перетині, із потовщенням у верхній частині та виступом у нижній. На робочій частині кельту помітні слабкі сліди від спрацьованості. Максимальна довжина знаряддя становить 12 см, товщина – 3,9 см, ширина леза – 4,7 см, глибина втулки – 5,9 см.

Другий кельт теж має виступ кіль, але менших розмірів та півкругло оформлений край втулки (рис.3,2). Корпус знаряддя відзначається овальним профілем та чітко вираженими реберцями на місці швів. Фаски леза трапецієподібні, без помітних слідів спрацьовування. Вушко виробу відламане і було чотиригранним у перерізі. У бічній частині кельту наявний невеликий отвір, який, очевидно, був пророблений після втрати вушка для додаткової фіксації кельта на дерев'яній ручці. Лінійні параметри виробу наступні: загальна довжина – 10,8 см, товщина – 3,7 см, ширина леза – 4,3 см, глибина втулки – 5,9 см.

Третя сокира-кельт відрізняється від двох попередніх значно меншими розмірами та дещо іншою формою краю втулки (рис.3,3). Останній оформлений майже прямо, незначні виступи присутні лише по боках у вигляді дзьобоподібного виступу та овального у профілі вушка. Корпус виробу помітно розширюється в сторону леза і має практично прямий робочий край. Кельт має максимальну довжину 8,5 см, товщину – 2,6 см, ширину леза – 4 см, глибину втулки – 4,5 см.

Останній кельт презентує вироби з прямою потовщеною втулкою, його тулуб овальний у перетині та помітно розширюється в бік леза (рис.3,4). По боках широких площин він прикрашений двома вузькими канавками. Під півкруглою в плані втулкою виріб орнаментований також невисоким пружком та невеликим, опущеним вершиною вниз трикутником. Вушко сокири має овальний профіль та потовщення у верхній частині. Кельт має довжину 8,9 см, при товщині 2,5 см, ширині леза 4,4 см та глибині втулки 4,5 см.

Описані вище сокири-кельти мають широкі аналогії, як в межах досліджуваного регіону, так і серед старожитностей Центральної Європи. В цілому, три із них відносяться до виробів угорсько-трансільванських типів. Подібні знахідки відомі на землях регіону, зокрема, походять з Прилипчого [Romstorfer, s.49, fig.2], Кадубівців [Довідник з археології України, с.116, рис.16,1], Хотина [Ільків, Мисько, 2007, с.12,15, рис.1,10], Волоки [Войнаровський, Смирнова, 1993, с.184, рис.1,6-8, с.187, рис.4,2], а також сусідніх територій: Стечеви, Городниці, Городенки, Грушки, Коломиї [Крушельницька, 1985, с.49]. Такого типу кельти

з'являються у другій половині періоду BD й продовжують побутувати в наступні століття [Дергачов, 1997, с.34]. Найближчими аналогіями за морфологічними характеристиками і територіальним розташуванням до кельтів із Кіцманської тезаврації є вироби з ранньогальштатського скарбу із Потічка Снятинського р-ону [Крушельницька, 1993, с.131-133, рис.71]. Останній з описаних кельтів близький до центральноєвропейських гальштатських типів, зокрема, екземплярів із Дуплиськ [Zurowski, 1949, tabl.XI,10] та Городенки [Клочко, 2006, с.235, рис.93,17].

До складу скарбу входив й фрагмент масивного дугоподібного серпа із заокругленим кінцем (рис.3,5). Одна його площа пряма, інша дещо увігнута. Довжина уламку 12,1 см, товщина 0,9 см, ширина 3,3-4,5 см. Такого типу серпи прийнято відносити до виробів північнопричорноморських типів (Бородаївка). Серпи даного типу концентруються в межах Середнього та Нижнього Подніпров'я в ареалі сабатинівської культури, значно рідше вони трапляються серед старожитностей інших археологічних культур, зокрема Ноа і датуються ранньосабатинівським часом [Дергачов, 1997, с.20]. Знахідки виробів Ноа-сабатинівського кола у складі гальштатських скарбів уже мали місце серед старожитностей Прикарпаття, зокрема, відомі в скарбі з Грушки [Свешніков, 1964, с.54], і можуть опосередковано вказувати на ранній вік останніх.

Серед предметів скарбу трапився також ніж (рис.3,6). Спинка його леза слабко випукла в тильній частині, вздовж обох боків посилені Т-подібним потовщенням шириною до 0,6 см. Робочий край доволі гострий, трохи пошкоджений в ході земляних робіт. Ручка знаряддя була складною – з обох її кінців присутні невеликі отвори, до яких за допомогою заклепок кріпилися кістяні або дерев'яні накладки. Порівняно високі валики, які виконували функцію ребер жорсткості, проходили по периметру тільки з одного боку ручки ножа. Довжина виробу становить 16,4 см, довжина робочої частини (леза) 11,6 см, ширина леза 2,4 см, ширина ручки 1,4 см. Схожі бронзові ножі з потовщеною „горбатою” спинкою, часто орнаментованою, відомі серед гальштатських старожитностей Карпато-Дунайського регіону [Свешніков, 1964, с.54, табл.III,5; Крушельницька, 1985, с.78, рис.24,1-2,4; Бандрівський, Крушельницька, 1998, с.24, мал.4,24].

У скарбі із Кіцманя знаходилося й сім бронзових браслетів різних типів. До першого з них належать три широкопластинчасті браслети з рельєфними реберцями-валиками (рис.3,7-9). Перші два з них абсолютно однакові. Вони виго-

товлені з широкої бронзової пластини – гладкої всередині та прикрашеної п'ятьма чіткими валиками ззовні. Їхні кінці незімкнуті й дещо звужені. Діаметр браслетів дорівнює 7 см, ширина 1,6 см, товщина 0,25 см. Третій браслет відрізняється від попередніх тільки діаметром, який становить 5,5 см.

Такого типу пластинчасті браслети з пружками відомі серед старожитностей раннього гальштату Румунії, хоча трапляються й у пізніших комплексах бронзового часу, зокрема на землях Польщі [Kusnierz, 2006, с.218-219, рис.4,1].

Два наступні браслети є найпоширенішими прикрасами бронзового часу. Перший із них виготовлений з бронзового, підчотирикутного у перетині дроту (рис.3,10). Бокові грані ширші (0,8 см), внутрішня та зовнішня – вужчі (0,4-0,5 см) та півкруглі. Кінці браслету звужені (0,4x0,2 см), дещо заходять один на одного. Інший браслет аналогічний попередньому, але має овальний у перетині стержень з чітко вираженими ребрами на місці ливарних швів, особливо із внутрішнього боку (рис.3,11). Звужені кінці браслету практично дотикаються один до одного. Діаметр виробу дорівнює 7,6 см, розміри стержня 0,7x0,6 см. Подібні гранчасті та круглі неорнаментовані браслети походять із багатьох ранньогальштатських комплексів, наприклад, зі скарбу із Грушки [Свешніков, 1964, с.54, табл.III,13], третього горизонту поселення Магала [Смирнова, 1965, с.113, рис.26,11], городища в Городниці [Крушельницька, 1985, с.44, рис.13,20] та Новосілівського (Мамаєвського) скарбу [Тимошук, 1969, с.27].

Два інших браслети відрізняються від попередніх своєю масивністю та складними орнаментальними мотивами. Перший з них овально вигнутий, із широко розімкнутими кінцями, відстань між якими становить 5,5 см. Кінці браслету трохи звужуються до країв. Профіль виробу п'ятигранний: три грані розміщуються на внутрішній та дві на зовнішній стороні. Чіткий прокреслений заглиблений орнамент прикрашає одну із зовнішніх граней, неорнаментовані лише кінці браслету. Орнаментальна композиція складається з комбінацій косих, вертикальних та горизонтальних ліній у поєднанні з ялинковим мотивом (рис.3,12). Максимальний діаметр браслету дорівнює 10,1 см, ширина тулуба – 1,3 см при товщині 0,8 см. Другий браслет менших розмірів має складніший профіль стержня – біля його кінців з'являються додаткові грані. Орнамент, виконаний у такій же техніці, але складається з півкруглих парних дуг, які чергуються із поперечними лініями і цілком вкривають зовнішню сторону виробу (рис.3,13). Браслет має наступні розміри: макси-

мальний діаметр 9,4 см, ширина корпусу 1,3 см, товщина 0,8 см, відстань між розізнаними кінцями 5,6 см. Обидва браслети відзначаються довершеністю обробки поверхні у порівнянні з іншими виробами зі скарбу. Судячи з форми (овально вигнута дуга, широко розізнані кінці) та розмірів браслетів, вони могли носитися на передпліччі. Схожі масивні орнаментовані браслети походять з Грушківського скарбу, який відноситься до ранньогальштатського часу [Свешніков, 1964, с.54, табл.ІІІ, 14, 22] тощо.

До складу виявленого скарбу входив також бронзовий стержень (рис.3, 14), який характеризується квадратним профілем із заокругленими кутами. Стержень закручений вздовж своєї осі на півоберта проти годинникової стрілки. Довжина стержня становить 22,9 см, у перетині – 0,8х0,8 см. Симетричні заокруглені кінці відкидають можливість його використання в якості вістря дротика і т.п. Зважаючи на форму та незавершений характер виконання виробу, слід думати, що це заготовка для дротяного браслету на зразок вже описаних вище.

За аналогіями виробу із Кіцманського скарбу можна попередньо датувати ранньогальштатським періодом, а саме етапом НА2-початком НВ1 (приблизно ХІІ-ХІ ст. до н.е.). Це ставить дану тезаврацію в один хронологічний ряд зі скарбами з Шпальнаки та Потічка [Крушельницька, 19993, с.133-134].

Обстеження місця знахідки скарбу дало змогу встановити, що він був захований у зруйнованому житлі, яке розташовувалося на віддалі 30 м від невеликого струмка – правої притоки Кіцманського Потічка (басейн р.Совиці). Огляд стінок траншей під фундамент показав, що скарб знаходився під підлогою споруди розмірами 4х6 м. Вона, очевидно була наземною, з каркасно-стовповою конструкцією стін. Від останніх (на глибині 60-75 см) простежується культурний шар у вигляді значних за розміром шматків сильно перепаленої глиняної обматки (інколи ошлакованої) з домішками половин і відбитками плах та галуззя. Тут же трапляється перепалене каміння, фрагменти кераміки, кальциновані кістки, вугілля, спаленина тощо.

Предмети скарбу були компактно складені в неглибокій ямці, діаметром близько 20 см. Не виключено, що скарб був свого часу загорнутий у шматок шкіри чи тканини.

Огляд місцевості поблизу споруди дозволив з'ясувати, що вона знаходилася на території досить великого поселення. На жаль його розміри через забудованість встановити не вдалося, але знахідки кераміки, обматки, перепаленого каміння на площі 100х30 м говорять про значні масштаби пам'ятки.

Виявлена кераміка має оранжеве, буре, сіро-жовте забарвлення поверхні. В її тісті присутні домішки різного розміру зерен шамоту або жорстви, рідше перепаленого кременю. Один з уламків мав чорнолощену поверхню, ще один був покритий розчосами. Крім бокових стінок, виявлено кілька фрагментів донець та вінчика із потовщеним та прямо зрізаним краєм.

Знахідки скарбів поблизу річок Дероглуй та Совиця, віднесення їх до пізньобронзового часу та доби раннього заліза свідчать на користь думки про існування в гальштатський період торговиминного шляху через землі регіону. Підтверджують цю тезу й інші скарби й поодинокі знахідки, виявлені на цих теренах, та топографія розташування городищ. Картографування цих категорій археологічних пам'яток показує, що даний шлях пролягав вздовж річок Сирет, Дероглуй, Прут і Совиця в напрямку до Дністра. Найбільша його інтенсивність спостерігається на ранньому етапі, очевидно, в ході розселення на Прикарпатті представників культури фракійського гальштату.

Нововиявлені скарби бронзових виробів на Буковині дають змогу отримати якісно нову інформацію про розвиток торгово-економічних зв'язків місцевого населення наприкінці другого тисячоліття до н.е. Разом із тим вивчення бронзових виробів зі скарбів дозволяють уточнити хронологію побутування ряду предметів і синхронізувати їх використання. Знахідки даних скарбів у значній мірі доповнюють та розширюють асортимент бронзових виробів краю, а також характеризують бронзоліварну справу у місцевих племенах.

Література

Балагури Э.А.

1969 Фельшесевч-Становская группа памятников эпохи поздней бронзы в Верхнем Потисье // СА. – № 2. – С. 147-159.

1980 Памятники племен позднебронзового периода в Среднем Поднестровье // Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытно-общинного строя. – К.: Наукова думка. – С. 101-116.

Бандрівський М., Крушельницька Л. 1998 Основні періоди розвитку висоцької культури (за матеріалами поховальних пам'яток) // ЗНТШ. – Т. ССХХХV. – Праці археологічної комісії. – Львів. – С. 193-247.

Березанська С.С., Лобай Б.І. 1994 Курганний могильник бронзової доби поблизу с. Гордіївка на Південному Бузі // Археологія. – № 4. – С. 148-153.

Бідізля В.І. 1966 Скарб бронзових браслетів із Закарпаття // Археологія. – Т. XX. – С. 211-213.

- Войнаровський В.Н., Смирнова Г.И. 1993 Новые находки древних бронз в окрестностях с. Волока на Буковине // РА. – № 4. – С. 183-190.
- Дергачов В.А. 1997 Металлические изделия к проблеме генезиса культур раннего гальштата Карпато-Данубио-Нордпонттийского региона. – Кишинэу: Типография Академии Наук. – 104 с.
- Довідник з археології України. 1984 К.: Наукова думка. – 222 с.
- Льків М., Мисько Ю. 2007 Знахідки бронзових сокир-кельтів у межириччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті литаври. – Т. 1(23). – С. 9-19.
- Клочко В.І. 2006 Озброєння та військова справа давнього населення України (5000-900 рр. до Р.Х.). – К.: АртЕк. – 336 с.
- Крушельницька Л.І.
- 1976 Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. – К.: Наукова думка. – 146 с.
- 1985 Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи (рубіж епох бронзи і заліза). – К.: Наукова думка. – 162 с.
- 1991 Восточнокарпатский регион в бронзовом и в начале железного веков // Археология и социальный прогресс. – М. – С. 37-53.
- 1993 Крушельницька Л.І. Нові скарги із Снятинщини Івано-Франківської обл. // Пам'ятки гальштатського періоду в межириччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – К.: Наукова думка. – С. 129-134.
- Крушельницкая Л.И., Малеев Ю.Н. 1990 Племена культуры фракийского гальштата (Гава-Голиграды) // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). – К.: Наукова думка. – С. 123-132.
- Мелюкова А.И. 1961 Культуры предскифского периода в Лесостепной Молдавии // Памятники эпохи бронзы и раннего железа в Северном Причерноморье. – МИА. – № 96. – С. 5-55.
- Пастернак Я. 1961 Археология Украины. – Торонто. – 789 с.
- Пеняк С.И., Шабалин А.Д. 1964 Олешниковские клады бронзовых изделий // СА. – № 2. – С. 193-201.
- Свєшніков І.К. 1964 Пам'ятки голіградського типу на Західному Поділлі // МДАПВ. – Вип. 5. – С. 40-66.
- Смирнова Г.И.
- 1957 Поселение позднебронзового века и раннего железа возле с. Магала Черновицкой области // КСИИМК. – Вып. 70. – С. 99-107.
- 1965 Раннеголиградский комплекс Магалы // КСИА. – Вып. 105. – С. 109-118.
- 1969 Поселение Магала – памятник древнефракийской культуры в Прикарпатье (вторая половина XIII – середина VII в. до н.э.) // Древние фракийцы в Северном Причерноморье. – М.: Наука. – С. 7-34.
- 1976 Магала I и некоторые вопросы хронологии позднекомаровской культуры в Прикарпатье // Энеолит и бронзовый век Украины. Исследования и материалы. – К.: Наукова думка. – С. 118-135.
- Смирнова Г.И., Войнаровський В.М. 1994 Мошанецький скарб бронз кіммерійського типу з Середнього Подністров'я // Археологія. – № 1. – С. 137-141.
- Тимошук Б. 1969 Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород: Карпати. – 192 с.
- Черных Е.Н. 1976 Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР. – М.: Наука. – 302 с.
- Шарафутдінова И.Н. 1987 Бронзовые украшения сабастиновской культуры // Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины. – К.: Наукова думка. – С. 69-86.
- Comorile tracilor 2007 Suceava: Accent Print.
- Kusnierz J. 2006 Skarb wyrobów brązowych ze Szczepieszyna w powiecie Zamojskim jako przykład powiązań terytorium grupy ulwowieckiej z kulturą wysocką // МДАПВ. – Вип. 10. – С. 215-223.
- Romstorfer C.A. 1893 Aus den "Mittheilungen der k.k. Central-Commission" // Jahrbuch des Bukowiner Landes-Muzeums. – Czernowitz. – S. 45-72.
- Szombathy J. 1899 Dorgeschichte // Die osterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. – Wien. – S. 49-56.
- Zurowski K. 1949 Zabutki brązowe z madszej epoki brązu i wczesnego okresu zelleza z dorzecza gornego Dniestru // Przegląd Archeologiczn. – T. VIII. – Z. 2. – S. 147-215.

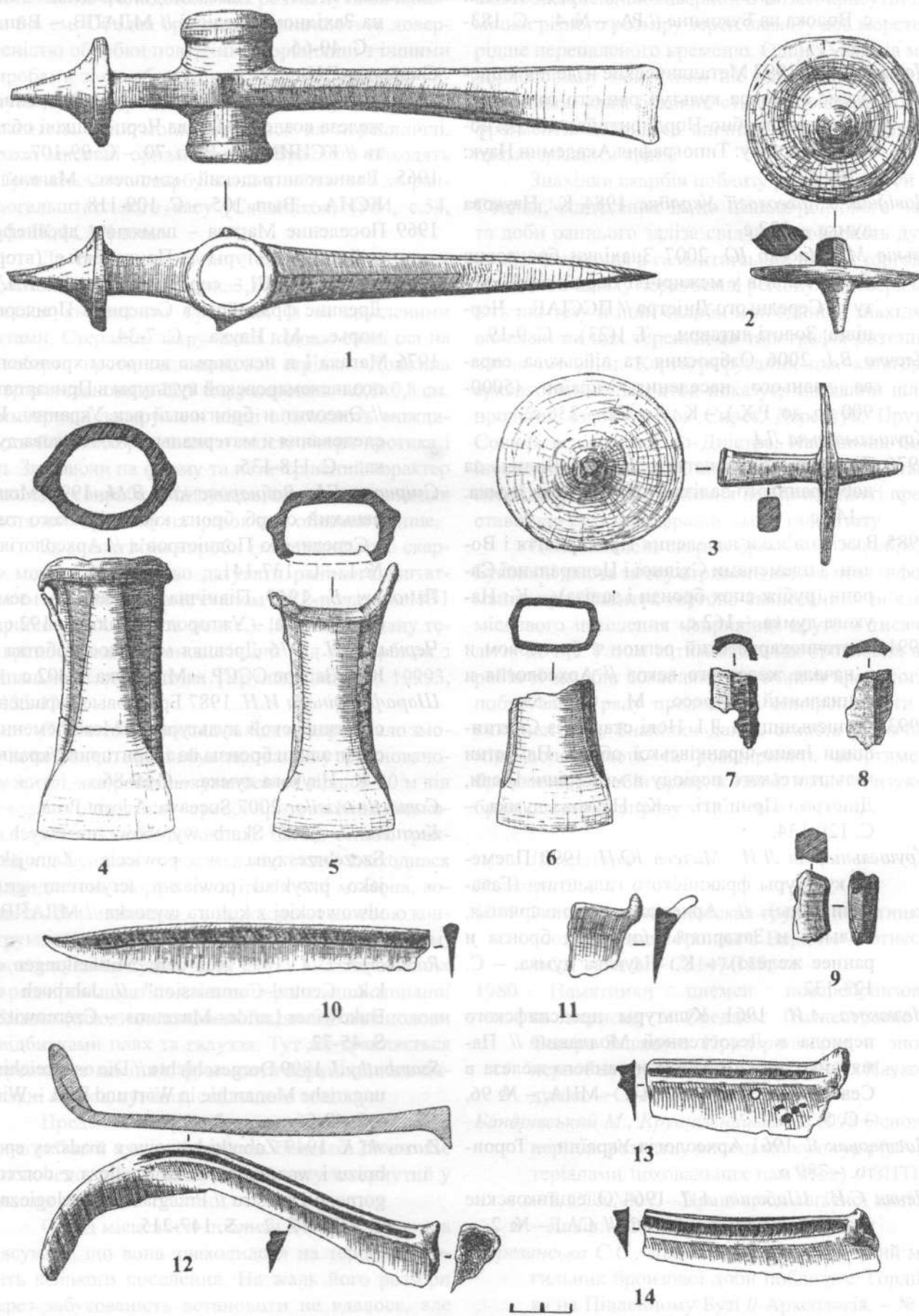

Рис.1. Предмети зі скарбу із Коровії.

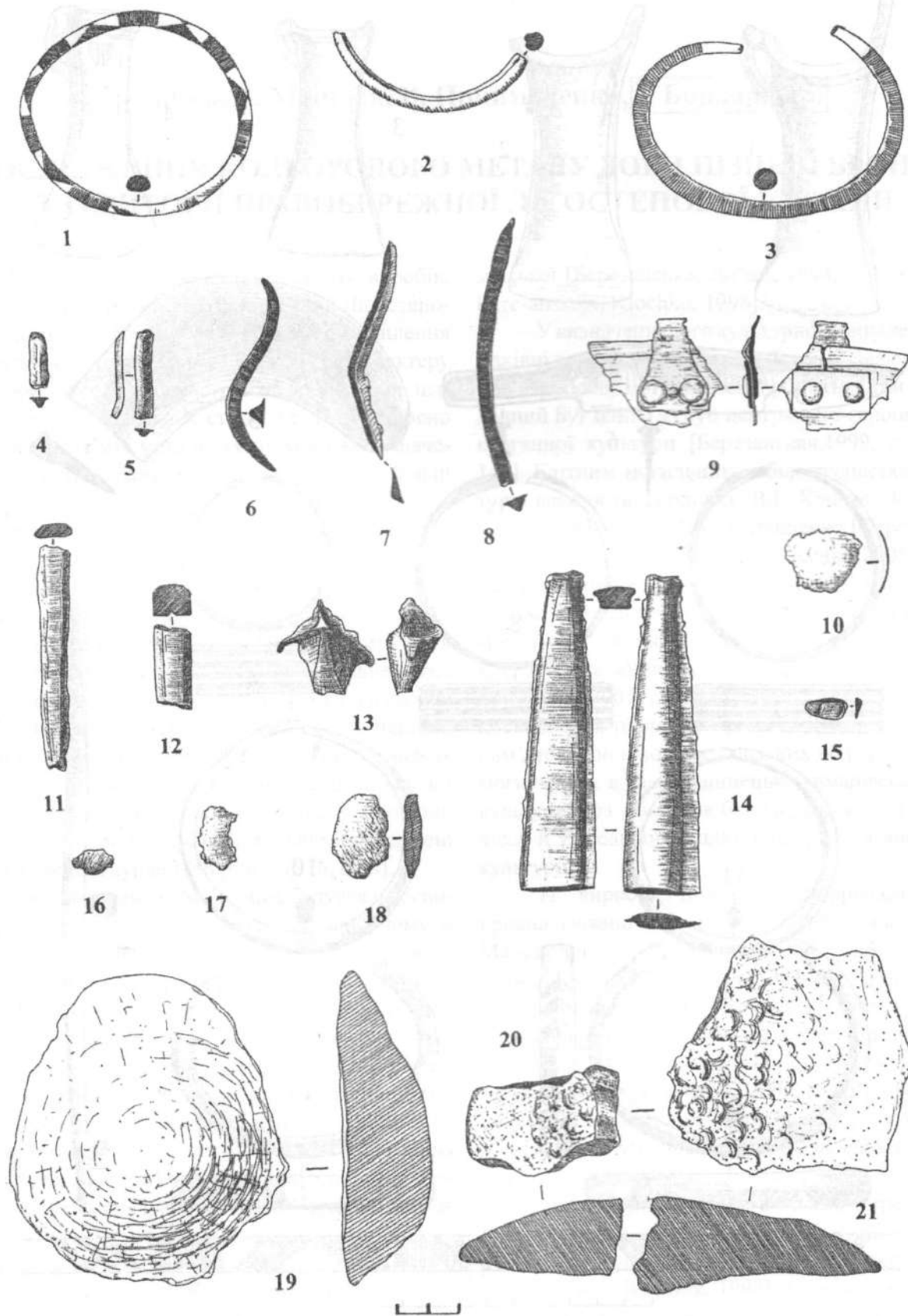

Рис.2. Предмети зі скарбу із Коровії.

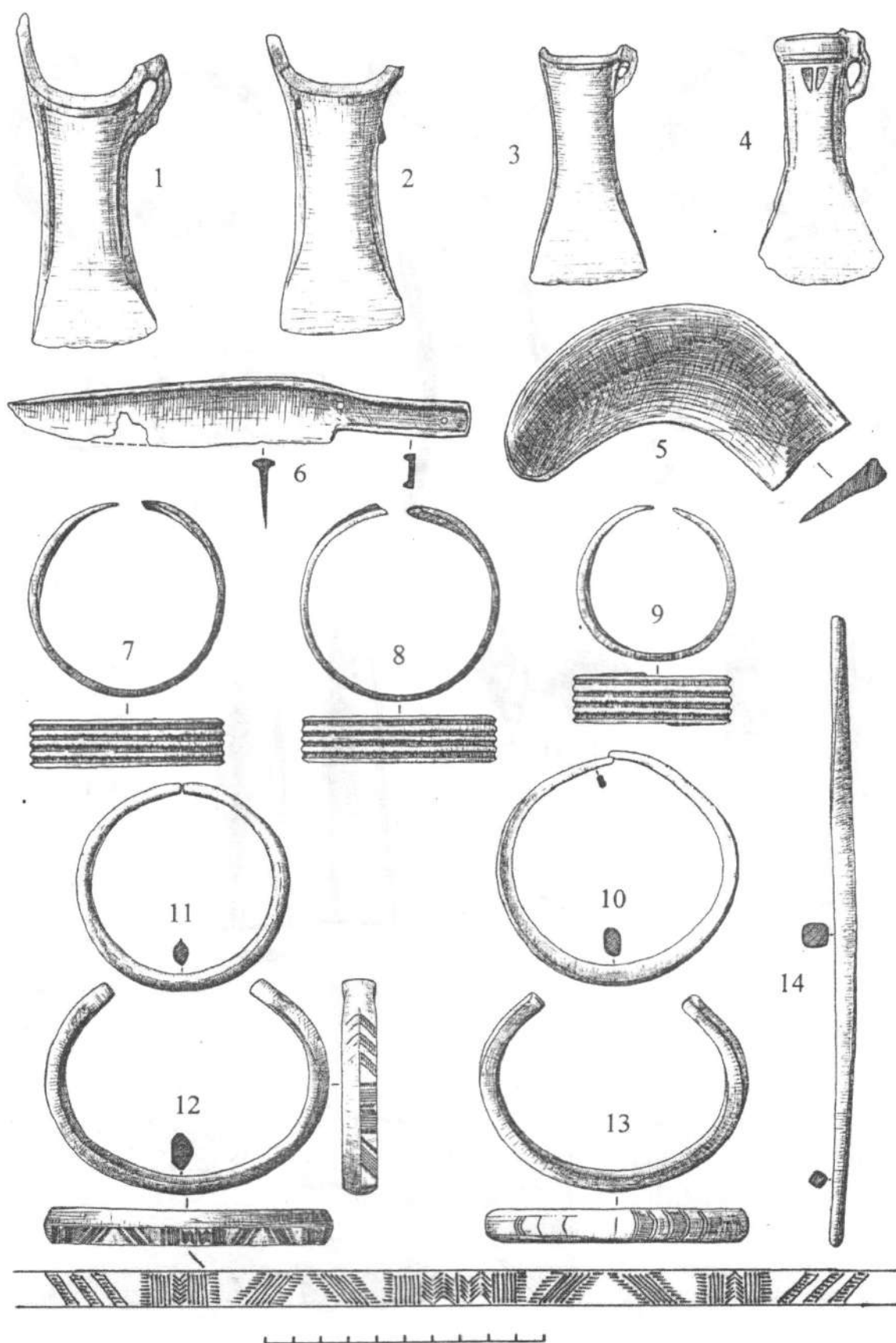

Рис.3. Бронзові речі з Кіцманського скарбу.